

УДК 340.132

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: НАУКОВИЙ ПОГЛЯД, НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ, СУДОВА ПРАКТИКА

Сидорчук Влад Олександрович,
студент IV курсу групи ПБ-15-4
(Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби
України, м. Ірпінь, Україна)

Дяченко Сергій Вікторович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та
процесу (Університет державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

У зв'язку зі стрімким розвитком суспільних відносин і прагненням держави врегулювати у правовому полі суспільні відносини виникають колізії щодо застосування різних норм права. У статті «Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика» розглянуто принцип верховенства права та, враховуючи стрімкий розвиток законодавства, вказано на останні правові проблеми у реалізації вищенаведеного принципу. Розглянуто зміст принципу верховенства права, його складники на підставі судової практики. Виявлено проблемні аспекти реалізації верховенства права судами, відображення принципу у правовому полі і науковому аспекті. Досліджено на підставі звіту Венеціанської комісії «Про верховенство права» від 25–26 березня 2011 р. реалізацію та складові принципи верховенства права. Статтю присвячено проблемам правового регулювання принципу верховенства права, надано висновки та пропозиції щодо розкриття основного змісту, визначено складники принципу у науковому баченні. Проведено аналіз поняття принципу у доктринальному та правозастосовному підході, визначено ключові питання, що потребують доопрацювання у законодавчому полі. У статті звернено увагу на особливості розуміння принципу rule of law національними судами, Конституційним судом, враховуючи українське законодавство.

Надано висновки щодо узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Особливу увагу автори звернули на правозастосовну практику, оскільки суди в деяких випадках, на нашу думку, виносили рішення, що суперечать закону, відповідно, були порушені права особи, зокрема право на справедливий розгляд справи. Автори обґрунтовують твердження, що саме принцип верховенства права, яке закріплене у Конституції України, має фундаментальне значення для застосування конкретної норми права, при цьому наголошуючи, що Україна є правовою державою.

Ключові слова: принцип верховенства права, правова держава, Європейський суд із прав людини, верховенство закону, суд, судова практика .

**REFERENCE LAW: SCIENTIFIC REVIEW,
REGULATORY SECURITY, JUDICIAL PRACTICE**

Sidorchuk Vlad Aleksandrovich,

student of the fourth year group PB-15-4
(Educational and Scientific Institute of
Law University of the State Fiscal Service
of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Diachenko Sergey Viktorovich,

Candidate of jurisprudence, associate
professor of the Department of Civil Law
and Process (University of the State Fiscal
Service of Ukraine, Irpin, Ukraine)

In connection with the rapid development of social relations and the state's aspirations to settle social relations in the legal field, there are conflicts regarding the application of different rules of law.

In the article "The rule of law: scientific opinion, normative consolidation, judicial practice" the principle of rule of law is considered, and given the rapid development of legislation, it is indicated on the latest legal problems in the implementation of the above principle. The content of the principle of the rule of law, its components on the basis of judicial practice is considered.

The problematic aspects of the implementation of the rule of law by the courts, the reflection of the principle in the legal field and the scientific aspect are revealed. Investigated on the basis of the report of the Venice Commission "On the Rule of Law" March 25–26, 2011, the implementation and constituent principles of the rule of law. The article is devoted to the problems of legal regulation of the rule of law principle, conclusions and suggestions on the disclosure of the main content, the definition of the components of the principle in the scientific vision. An analysis of the concept of the principle in the doctrinal and law enforcement approach was carried out, key issues were identified that required further elaboration in the legislative field. The article focuses on the peculiarities of understanding the principle of rule of law by national courts, the Constitutional Court, taking into account Ukrainian legislation. Providing conclusions on bringing national legislation to the legislation of the European Union.

The authors pay special attention to the practice of law enforcement, as courts in some cases, in our opinion, made decisions that contradict the law and, accordingly, violated the rights of a person, in particular the right to a fair trial. The authors substantiate the assertion that it is the principle of the rule of law that is enshrined in the Constitution of Ukraine, which is fundamental to the application of a specific law, while stressing that Ukraine is a law-governed state.

Key words: principle of rule of law, rule of law, European Court of Human Rights, rule of law, court, jurisprudence.

Нині ефективність правового розвитку суспільства залежить від того, які вихідні начала покладено в його основу. Актуальність цієї теми полягає як у науковому аспекті (визначення основних понять та складників цього принципу), так і у правозастосовному (застосування конкретної норми права).

Наукове дослідження принципу верховенства права є проблемним питанням на сучасному етапі розвитку української держави, бо саме нині людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека проголошені Конституцією України

найвищою соціальною цінністю, реалізація та захист основних прав, свобод, гарантій та інтересів людини і громадянина є пріоритетним завданням держави, а саме ефективна реалізація цього завдання є можливою через повне виконання конституційного принципу верховенства права [1].

Питання є на сьогодні проблемним і важливим, адже були прийняті зміни до Конституції України, принцип законності був замінений на принцип верховенства права, що, своєю чергою, призвели до остаточного закріплення «панування права у суспільстві».

Тема «верховенства права» досліджувалася та є нині досліджуваною багатьма науковцями та практиками у сфері юриспруденції, останнім часом із року в рік зростає кількість наукових публікацій, присвячених дослідженню і виявленню основних аспектів верховенства права, представлених переважно статтями в наукових журналах, збірниках, виданнях наукового характеру, підручниках і навчальних посібниках.

Проблема, окреслена вище, досліджувалась великою кількістю вчених, це, зокрема, О. Скакун, В. Авер'янов, С. Якимчук, Ю. Оборотов, М. Козюбра, Т. Фулей.

Мета статті – ґрунтовний аналіз законодавства, що регулює принцип верховенства права, правильне застосування цього принципу національними судами, аналіз доктрини дзала висвітлення змісту принципу верховенства права.

Основні завдання, які поставлені перед нами:

- дослідити наукову проблему принципу верховенства права, понятійний апарат, нормативне закріплення;

- дослідити реалізацію цього принципу у правозастосовній практиці.

Дослідження у науковому полі передбачає висвітлення таких питань:

- поняття принципів;

- поняття принципу верховенства права у правовій доктрині;

- висвітлення структурних елементів принципу верховенства права;

- короткий підсумок.

Своєю чергою, з огляду на поставлені завдання вбачаємо доцільним розкриття принципу верховенства права через призму доктрини, закону та судової практики.

О.Ф. Скакун у підручнику «Теорія держави та права» надає таке визначення принципу: принцип – це об'єктивні властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [2, с. 226].

Погоджуємось із думкою більшості вчених, які, зокрема, зазначали, що побудова правової держави не можлива без повної цілковитої реалізації принципу «верховенства права», що означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада, а в рамках відповідальності незалежно від обійманої посади.

Підкріплюючи цю тезу, хочемо зазначити, що Україна, подавши заяву на вступ до Ради Європи і ратифікувавши Європейську Конвенцію з прав людини, взяла на себе обов'язок визнавати верховенство права, забезпечити права і свободи людини та демократичні устої в державі і узгодити внутрішнє національне законодавство з європейським.

Варто зазначити, що В.Б. Авер'янов зазначив і акцентував на тому, що **принцип верховенства права** треба доктринально тлумачити як об'єднання вимог, що забезпечують:

- по-перше*, підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації і захисту прав людини;

- по-друге*, пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [3, с. 7].

У звіті Венеціанської комісії «Про верховенство права» від 25–26 березня 2011 р. [4, с. 2] зазначено, що принцип верховенства права є основоположною ідеєю правового суспільства, держави. Адже зміст цього принципу полягає у здійсненні влади та відносин між особистістю та державою; поняття «верховенство права» має не тільки формальний, а й матеріальний зміст; необхідними універсальними елементами поняття «верховенство права» є законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед законом

Ю. Оборотов вважає, що принцип верховенства права, втілений в юридичному процесі, виражається у формуванні та здійсненні таких правових процедур, котрі забезпечують суб'єкту права реальну можливість виходу до правового вирішення життєвого конфлікту на основі ідей свободи, справедливості та формальної рівності [5, с. 6].

На підставі аналізу наукових робіт різних вчених варто зазначити, що принцип верховенства права – це основоположний принцип, що полягає в об'єднанні двох вимог: підпорядкування державних інституцій потребам захисту прав людини і пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями, демократичної соціальної держави. Цей принцип обов'язково має виражати легітимну мету, імперативним засобом здійснення захисту прав є закон, який априорі є основою здійснення захисту прав від посягань, незалежно від обійманої посади. Судова практика є нині різноманітною і навіть інколи такою, що порушує основні принципи Конституції України, Цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК), практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Проте є певні рішення суддів, які, на нашу думку, є зразковими, справедливими та такими, що відповідають п. 1 ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 2 ЦПК України [6].

Нагадуємо, що згідно з приписами ч. 4 ст. 10 ЦПК України суд застосовує під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також практику Європейського суду з прав людини як джерело права [6].

Вважаємо за доцільне провести ґрунтовний аналіз судової практики ЄСПЛ, Конституційного суду України, національних судів.

У рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [7] Конституційний суд зазначив, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчій та правозастосовній діяльності, зокрема у законах, які за своїм змістом мають бути просякнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Згідно з рішенням ЄСПЛ у справі «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania) [GC], заява № 28342/95, п. 61, ЕCHR 1999-VII одним з основоположних аспектів верховенства права є вимога щодо юридичної визначеності, за якою у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів. Юридична визначеність вимагає поваги до принципу *res judicata* (див. там само, п. 62), тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі.

У рішенні від 10 грудня 2009 р. у справі «Михайлюк та Петров проти України» ЄСПЛ влучно зазначив, що вираз «згідно із законом», насамперед, вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, має передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство має відповідати принципу верховенства права.

Акцентуючи на цих рішеннях, вбачаємо, що основним завданням суду є захист прав та свобод людини і громадянина. Згідно із рішенням ЄСПЛ «Брумареску проти Румунії» рішення суду не може ставитись під сумнів. Ми зазначали вище щодо ч. 4 ст. 10 ЦПК.

Звертаючись до судової практики, ми дійшли висновку, що нині існує юридична колізія, завдяки якій судді, ігноруючи приписи Конституції України, Конвенції ЦПК України, виносять несправедливі рішення, що порушують права, визначені Конституцією, Конвенцією. Йдеться про закони України «Про судовий збір» і «Про захист прав споживачів»

Щоб навести приклади неправомірних судових рішень, звернемося до Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР).

У Постанові Великої Палати Верховного Суду (далі – ПВПВС) від 07.11.2018 р. (в ЄДРСР № 77910919) елементом верховенства права є **принцип правової визначеності**, який, зокрема, передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, має характеризуватися **якістю**, щоб виключити ризик свавілля.

Згідно з ПВПВС від 07.11.2018 р. (в ЄДРСР № 77870623) важливість визначення юрисдикції підтверджується як закріпленням у Конституції України принципу верховенства права, окремими елементами якого є законність, правова визначеність та **доступ до правосуддя**, так і прецедентною практикою Європейського суду з прав людини.

Згідно з ПВПВС від 31.10.2018 р. (в ЄДРСР № 77910728) особа звернулась до суду касаційної інстанції з касаційною скаргою, в якій, посилаючись на порушення судом норм процесуального права, просить скасувати ухвалу про повернення їй апеляційної скарги, адже вважає, що внаслідок незаконного повернення апеляційної скарги у зв'язку з несплатою судового збору їй було обмежено доступ до правосуддя.

Судовий збір за подання апеляційної скарги у справі за позовом про захист прав споживача, відповідно до ст. 22 Закону України «Про захист прав споживача», *не сплачується*. Суд задовольнив касаційну скаргу з огляду на наведене нижче. У ст. 5 Закону України «Про судовий збір» визначено перелік пільг щодо сплати судового збору, проте системний і комплексний аналіз зазначеного Закону і ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» дає правові підстави дійти висновку, що сама по собі відсутність такої категорії у переліку осіб, які мають пільги щодо сплати судового збору, встановленому ст. 5 Закону України «Про судовий збір», не може безумовно означати те, що споживачі такої пільги не мають, оскільки така пільга встановлена спеціальним законом, який гарантує реалізацію та захист прав споживачів.

Згідно з ПВПВС від 20.08.2018 р. (в ЄДРСР № 76103323) суд апеляційної інстанції встановив, що ОСОБА_4 станом на 20 листопада 2017 р. не виконала вимоги ухвали апеляційного суду Київської області від 24 жовтня 2017 р., яка була нею отримана 1 листопада 2017 р., не сплатила судовий збір, а тому суд дійшов обґрунтованого висновку про визнання апеляційної скарги неподаною та повернув її заявнику. Доводи заявника ОСОБА_4 про те, що вона, відповідно до положень ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів», звільнена від сплати судового збору, є безпідставними з огляду на таке. Системне тлумачення норм ст. 5 Закону України «Про судовий збір» та ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» дає змогу дійти висновку, що сама по собі відсутність такої категорії, як споживачі, серед переліку осіб, які мають пільги щодо сплати судового збору, не може безумовно означати те, що споживачі такої пільги не мають або позбавлені, оскільки така пільга встановлена спеціальною нормою (ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів»), яка гарантує реалізацію та захист прав споживачів. Звільнення споживачів від сплати судового збору має відбуватися не тільки у суді першої інстанції (у разі пред'явлення позову), але й на

подальших стадіях цивільного процесу (у разі подачі апеляційної та касаційної скарги). Ці стадії судового захисту є єдиним цивільним процесом, завданням якого є справедливий розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушеного права.

Знову нагадуючи про ч. 4 ст. 10 ЦПК України, у рішенні ЄСПЛ «Golder v. the United Kingdom» суд дійшов висновку, що у цивільних справах не можна уявити верховенство права, коли немає змоги мати доступ до судів. У цьому рішенні вказано, що основними складниками принципу верховенства права є доступ до правосуддя, принцип правової визначеності (в розумінні не судового рішення, а закону), мається на увазі уникнення юридичних колізій.

Акцентуючи на судовій практиці, правових приписах, доктрині цивільного права та процесу, треба дати відповідь на питання, які були поставлені на початку статті.

Принцип – це об'єктивні властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Принцип верховенства права – це основоположний принцип, що полягає в об'єднанні двох вимог: підпорядкування державних інституцій потребам захисту прав людини і пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної соціальної держави. Цей принцип обов'язково має виражати легітимну мету, імперативним засобом здійснення захисту прав є закон, який апріорі є основою здійснення захисту прав від посягань незалежно від займаної посади. До структурних елементів принципу верховенства права (на підставі судової практики) належать:

- принцип юридичної визначеності;
- принцип «якості закону»;
- принцип доступу до правосуддя;
- принцип правової визначеності.

Узагальнивши вищезазначене, вважаємо, що принцип верховенства права нині є найважливішим аспектом побудови правової держави, адже саме принцип верховенства права наповнює реальним змістом закріплене у Конституції України положення про те, що Україна є правовою державою. Закріплення принципу верховенства права у Конституції України є найбільш неоціненним надбанням демократичної держави. При цьому Україна, беручи вектор руху на Європейську спільноту, прийнявши Конвенцію, визнаючи практику ЄСПЛ на території нашої держави, зробила ще один крок до вдосконалення національного законодавства і узгодження із законодавством Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.12.2018).
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 664 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_948_390720.50.pdf
3. Авер'янов В.Б. Передмова. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у двох книгах / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]; [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова)]. Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / [відп. ред. В.Б. Авер'янов]. К.: Конус-Ю, 2008. С. 7. URL: <http://pravo.org.ua/ua/about/books/verhovenstvo-prava-shemsh/>
4. CDL-AD(2011)003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. 16 p.

5. Оборотов Ю. Верховенство права як шлях до правової гармонії в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України. 2008. № 4. С. 5-11. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vnapu_2008_4_3.

6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 09.12.2018).

7. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 09.12.2018).